

In de diepte van de analyses schuilt waarde, maar tegelijk ook gevaar. Breedte zou op meerdere plaatsen in het boek mogelijke verklaringen tot zekere hebben kunnen maken. 'Breedte' hoeft niet te impliceren dat archieven van redacties systematisch werden doorzocht. De lectuur van andere rubrieken dan de kookrubriek zou her en der al een waardevol breder perspectief kunnen bieden. Als de auteur stelt (p.100) dat de 'terminologie (gebruik van 'Vlaamse volk', GD) mogelijk inspiratie vindt bij de Vlaamse wending van de CVP in de jaren zestig', is dat een veronderstelling die hard gemaakt zou kunnen worden. Zo zijn er nog enkele passages aan te halen (p. 72, 77, 127.) Zeker omdat het totale aantal 'vererfgoedings-recepten' relatief laag ligt, zou het, al was het bij wijze van experiment, interessant zijn geweest enkele cases te verbreden. Niettemin is de *Smaak van thuis* lezenswaardig: als een zeer toegankelijke inleiding tot en toepassing van de *critical heritage studies* op basis van een indrukwekkend bronnencorpus. En zoals ook Geyzen aanhaalt: als een uitnodiging tot verder onderzoek.

Greet Draye

MAZYAR KHOOJINIAN

Les Turcs à la mine. L'immigration turque dans l'industrie charbonnière belge (1956-1970)

Louvain-la-Neuve (EME), 2018, 402 p.

Een vijftal jaar geleden waren er een reeks herdenkingen over arbeidsmigratie vanuit Marokko en Turkije. De aanleiding hiervoor vormde de 50ste verjaardag van een verdrag dat België ondertekende met beide landen en waarin de tewerkstelling van de betrokken arbeidskrachten geregeld werd. Liefhebbers van stadswandelingen, culinaire workshops, fototentoonstellingen, ... kwamen goed aan hun trekken. Zij die belangstelling hadden voor de diepere drijfveren en context van de migratiepolitiek bleven op hun honger.

Aan deze behoefte aan fundamenteel onderzoek beantwoordt Mazyar Khoojinians *Les Turcs à la Mine*. Hij wil ons het verhaal brengen van de beginjaren van de Turkse migratie. Hij hanteert hierbij – als 'kind van de migratie' – een uitermate boeiende invalshoek. Hij bekijkt niet alleen

de Belgische kant van het verhaal, maar hij gaat ook speuren in Turkse archieven. Het resultaat is een sterke beschrijvende en boeiende monografie over de beginjaren van de Turkse immigratie. De vermelde periode 1956-1970 is enigszins misleidend aangezien de studie zich hoofdzakelijk toespitst op de periode 1962-1965.

Khoojinian start zijn verhaal in augustus 1956 met de mijnramp in Marcinelle. Deze gebeurtenis stelt het rekruteringsvraagstuk op scherp. De Belgische mijnen vallen uit de gratie bij de Italiaanse migratiediensten en België moet op zoek naar nieuwe buitenlandse arbeidskrachten. Die worden gevonden in Griekenland en Spanje maar niet in voldoende mate. Belangrijker, maar onvoldoende belicht door de auteur, is dat 'Marcinelle' definitief breekt met de komst van grote contingenten in de mijnsector. De migratiepolitiek verloopt voortaan chaotisch en de mijnsector verliest zonder enige twijfel zijn 'monopolie' op de tewerkstelling van 'gastarbeiders'.

De eerste aftastende gesprekken met de Turkse autoriteiten leiden tot niets. Een staatsgreep door

de rechtse militaire legerleiding onder leiding van Gürsel in mei 1960, waarover we verder niets vernemen, doet Ankara van koers veranderen. België verschijnt echter vrij laat op het toneel. Eind oktober 1961 bereikt Duitsland al een bilateraal akkoord met Ankara. In november 1962 contacteren Turkse autoriteiten de patronale organisatie van de sector, Fedechar met de mededeling dat ze 9.000 Turkse arbeidskrachten voor de Belgische mijnen ter beschikking hebben. Zoals gebruikelijk zijn de mijnpatroons geen vragende partij. Een Belgische delegatie komt pas in februari 1963 tot een principiële akkoord voor een eerste contingent van 1.000 arbeiders. De definitieve goedkeuring volgt eind maart 1963 en vanaf dan gaat het snel. In april 1963 zet Fedechar samen met IIBK (de dienst voor tewerkstelling en plaatsing van de Turkse overheid) een rekruteringscentrum op in Ankara. Een eerste konvooi vertrekt van Ankara naar Genk op 1 mei 1963 met 35 kandidaten. De Belgische steenkoolnijverheid werft in de periode 1962-1965 17.173

kandidaat-mijnwerkers aan waarvan er 16.905 effectief het werk opnemen. Ze komen over het algemeen uit de rurale gebieden van Turkije en hebben geen ervaring met ondergronds werk. Een kleinere groep van Turkse mijnwerkers, slechts 18 procent, wordt gerekruteerd via een parallel migratiecircuit met toeristenvisa.

Het verhaal van de massale Turkse migratie is slechts van korte duur. Eind 1965 worden de massale buitenlandse rekruteringcampagnes opgeschort en wordt voorrang gegeven aan de reclasering van door mijnsluitingen getroffen personeel. De lezer blijft in het ongewisse over de achterliggende redenen hiervoor. Er is de onmiskenbare impact van de dreigende mijnsluiting van Zwartberg. Wat is de betekenis van Demirels verkiezingsoverwinning in Turkije in oktober 1965? Het is duidelijk dat de operatie gebukt gaat onder een hoog personeelsverloop. De Turkse aanwezigheid bereikt een piek in de Belgische mijnen met 9082 in januari 1965 maar kalft vervolgens snel, af tot ca 6000 in augustus 1965. Nauwelijks de helft van de gecontracteerde Turken is na een jaar nog aan de slag. Eind 1969 is nog slecht één vijfde van de gerekruteerden sinds 1962 in de mijnen actief.

Khoojinian schetst het profiel van de kandidaat-mijnwerkers. Hij beschrijft omstandig hun problemen van de eerste dagen na aankomst, de omkadering, de schrijnende huisvesting, de eisen. De eerste 'Turkse staking' in de Belgische mijnsector vindt plaats in Waterschei op 24 juli 1963. In zijn beschrijving heeft Khoojinian ook oog voor de religieuze factor. Hij behandelt uitgebreid de moeilijkheden met betrekking tot het overlijden en de repatriëring van lichamen van Turkse mijnwerkers. Bondig blijft hij over de impact van de ramadan. Dit is bevreemdend omdat contacten met mijningenieurs leren dat dit *in illo tempore* wel degelijk een 'discussietheema' was. Sommigen stelden dat zowel de mijnbedrijven als de autoriteiten zich in de jaren 1960 volledig verkeken hadden op het productiviteitsprobleem tijdens de ramadan. Het geeft meteen een ander manco aan in het onderzoek: er is in de studie nauwelijks aandacht voor de obsessieve aandacht van het

mijnpatronaat voor de productiviteit. Daar was het de mijnbedrijven toch om te doen: goedkope maar tevens productieve arbeidskrachten.

De auteur heeft in hoofdstuk 3 aandacht voor de onduidelijkheid - lees: chaos - in het Belgische migratiebeleid. Een belangrijk deel van de Turkse migratie verloopt niet via officiële kanalen of contingenten. Bijna een vijfde van de Turkse mijnwerkers tussen 1963 en 1965 komt België op eigen middelen binnen als toerist of via schimmige informele netwerken opgezet door tussenpersonen of door de mijnbedrijven zelf. De mijnbedrijven vragen de overheid mild op te treden tegen deze praktijken van toeristische immigratie. Bijzonder jammer is dat het onderzoek geen aandacht heeft voor het wettelijk kader inzake repressie tegenover deze immigratie en de (lakse?) toepassing ervan. De overheid lijkt niet langer bij machte de migratie te sturen of een migratiebeleid met langetermijnvisie te ontwikkelen.

Ruime aandacht is er dan wel voor de omvangrijke groep van mijnwerkers die de mijn vaarwel zeggen. Net als in het verleden slagen de mijnen er maar niet in arbeidskrachten aan zich te binden. Veel Turkse mijnwerkers houden het snel voor bekeken en beproeven hun geluk in Nederland of West-Duitsland. De auteur stelt de vraag of het hier over een vrij verkeer van buitenlandse arbeidskrachten gaat. Er worden tal van maatregelen genomen die de ontslagen moeten tegengaan maar al snel stuit men steeds op het gebrek aan internationale samenwerking om deze migratiestromen onder controle te krijgen. De mijnbedrijven reageren met het gijzelen' van de nieuwe arbeiders door hun paspoorten in te houden. Deze praktijk geeft aanleiding tot spanningen met de Turkse diplomatie en tot stakingen op het terrein.

Khoojinian duidt in hoofdstuk 4 hoe de Turkse immigratie tegen eind 1965 evolueert tot een 'publiek probleem'. In dit kader geeft hij een bloemlezing van de beeldvorming (in de media). Vervolgens tracht hij de link te leggen met de criminaliteitscijfers maar een analyse blijkt bij gebrek aan statistieken een delicate opgave. De Turkse

immigratie geeft ook aanleiding tot spanningen met andere etnische groepen. Hij wijst op het belang van incidenten in het Luikse bekken in april en mei 1964. Ook de belangen van het thuisland spelen: economisch is het van belang zoveel mogelijk geld naar het thuisland te sturen, anderzijds wil de Turkse overheid controle houden.

In het laatste hoofdstuk analyseert de auteur de strategie van de mijnbedrijven om via het gezin de Turkse mijnwerkersgroep te stabiliseren en te verankeren op lange termijn in de mijnen. De mijnbedrijven bestellen onderzoeken die wijzen op het belang van het stelsel van kantines of logementshuizen, de arbeidsverhoudingen op de werkvloer, het aanpassingsvermogen, de perspectieven van gezinshereniging. De mijnbedrijven beseffen meer dan voorheen het belang van een degelijke omkadering. Belangrijk hierbij was de ondersteuning van de Turkse mijnwerkers door de verschillende actoren: de mijnpatroons (buiten de werkuren), de vertalers-tolken, de Turkse autoriteiten, de Belgische vakbonden, de onthaaldiensten voor migranten (van de provincies). Het streven naar een stabiele gezinstoestand vertaalt zich in een spectaculaire groei van de Turkse gemeenschap in de tweede helft van de jaren 1960: van 423 gezinnen met 874 kinderen in 1964 tot 1583 gezinnen en 5067 kinderen in 1970.

De studie heeft veel oog voor detail, maar mist hierdoor vaak het perspectief van een ruimere economische context. Zoals al aangegeven wordt bijvoorbeeld de impact van de reeks mijnsluitingen in de Borinage, de eenheidswet voor economische expansie en sociale vooruitgang of de al eerder vermelde sluiting van Zwartberg buiten beschouwing gelaten. Een gelijkaardige vraag: wat is de betekenis van de veranderende eigendomsstructuur, met onder meer de creatie van het door de overheid gefinancierde Kempense Steenkolenmijnen, voor de Turkse immigratie? Eveneens een lacune is de afwezigheid van vergelijkend perspectief met de migratie in het verleden, de buurlanden of naburige bekkens. Zo vertoont mijn inziens het verdrag met Turkije opvallende gelijkenissen met het Belgisch-Itali-

aans verdrag uit 1946 maar dergelijke verwijzingen in tijd en ruimte komen nauwelijks aan bod (uitgezonderd p. 279-280). Eveneens problematisch is dat de studie onvoldoende onderbouwd is met cijfers. Wat was het loonniveau in de sectoren waar Turkse arbeiders terechtkwamen. Was deze migratie immers niet een essentieel onderdeel van de lage-lonenpolitiek, zeker in de steenkoolnijverheid?

Jammer voor deze micro-studie is dat de besluitvormingsprocessen buiten beschouwing blijven. De sleutel voor het doorgronden van de migratiepolitiek is wellicht te vinden in de katholieke zuil. Een bijzondere rol in de totstandkoming van de migratiepolitiek is weggelegd voor minister van Arbeid Léon Servais (CVP), een Luikse ACW'er, die gedurende zeven jaar de lijnen uitzet. Het klopt dat Servais nauwelijks archieven – met uitzondering van een aantal toespraken – heeft nagelaten. Hetzelfde geldt voor de papieren van Van den Boeynants, toenmalig CVP-voorzitter. Toch zijn er genoeg alternatieve pistes via CVP-politici die affiniteit hebben met de steenkoolsector, waaronder August Cool, Charles Snoy et d'Oppuers, Robert Houben, Gaston Eyskens. Politieke archieven werden echter niet of nauwelijks onder de loep genomen. Terloops komt ook de rol van de kerk aan bod maar de visie van onder meer kersvers kardinaal Suenens op deze problematiek van een niet-christelijke migratiebeweging ontbreekt. Wat is de betekenis van patroonsorganisatie Fedechar waarvan de invloed tijdens de jaren 1960 tanende is? Al deze bedenkingen geven aan dat Khoojinians uitvoerig onderzoek slechts een aanzet is en ruimte laat voor nieuwe invalshoeken.

Guy Coppieters

CHRISTIANE TIMMERMAN, NADIA FADIL,
IDESBALD GODDEERIS, NOEL CLYCQ
AND KARIM ETTOURKI (EDS)
*Moroccan Migration in Belgium. More than
50 Years of Settlement, Leuven*
Leuven University Press, 2017, 388 p.

Les commémorations constituent souvent des moments propices pour des initiatives éditoriales visant à faire connaître au grand public l'état